

**SENI RAGAM HIAS MASJID TRADISIONAL ALAM MELAYU SEBAGAI
KESINAMBUNGAN KESENIAN DUNIA ISLAM**

Ros Mahwati Ahmad Zakaria
Institut Alam dan Tamadun Melayu, Universiti Kebangsaan Malaysia

Corresponding Author's Email:rosmahwati@ukm.edu.my

Article history:

Received : 20 Oktober 2022

Accepted : 10 November 2022

Published : 31 December 2022

ABSTRAK

Masjid ialah binaan rumah ibadat yang khusus untuk umat Islam melakukan ibadah. Ia juga turut dikenali sebagai Rumah Allah di kalangan umat Islam. Binaan Masjid telah diasaskan oleh Rasulullah SAW sejak tahun pertama Hijrah dan ia telah berkembang dengan pesat sehingga hari ini dengan pelbagai reka bentuk dan hiasan. Kebanyakan pengkaji seni Islam mengkategorikan seni ragam hias yang terdapat di dalam sesebuah masjid sebagai seni Islam baik dalam bentuk kaligrafi, geometri, bunga-bunga atau tumbuhan. Kepelbagaian seni ragam hias ini dihasilkan berdasarkan kepada ajaran Islam di mana prinsip utama yang digariskan adalah ragam hiasan yang dihasilkan dan digunakan tidak mempunyai bentuk makhluk bernyawa seperti manusia dan haiwan. Walaupun tanpa bentuk figura, setiap wilayah Islam mempunyai sentuhan seni ragam hias tersendiri yang sesuai dengan reka bentuk masjid di setiap wilayah Islam. Prinsip ini telah diguna pakai dalam semua pembinaan masjid di seluruh wilayah Islam termasuk alam Melayu. Seni ragam hias masjid tradisional alam Melayu terdiri daripada masjid yang dibina daripada kayu sepenuhnya dan bangunan yang dibina menggunakan batu adalah selepas abad ke – 18 Masihi seiring dengan kemasukan pengaruh seni bina Barat. Kepelbagaian seni ragam hias yang terdapat dalam masjid tradisional alam Melayu menekankan konsep minimalis dan juga konsep keagamaan secara tersirat dalam setiap bentuk yang digunakan. Warisan seni ragam hias ini bukan sahaja penting sebagai warisan tempatan tetapi ia juga penting dalam memperkayakan seni Islam secara amnya.

Kata kunci : Masjid; ragam hias; kesenian

***DECORATIVE ARTS OF THE TRADITIONAL MALAY MOSQUES AS A CONTINUITY OF
ISLAMIC ART***

ABSTRACT

Mosque is the Muslim house of worship. It is also known as Rumah Allah among Muslims. The construction of the mosque was founded by the Prophet SAW since the first year of Hijrah and it has

grown rapidly until today with various designs and decorations. Most Islamic art researchers categorise the decorative arts found in the mosques as Islamic art, whether in the form of calligraphy, geometry, flowers or plants. Varieties of decorative arts are produced based on Islamic teachings where the main principle outlined is that the decorative arts produced do not have the shape of living things such as humans and animals. Even without the figures, each Islamic region has its own decorative arts that suits the design of the mosques. This principle has been adopted in all mosques throughout the Islamic regions including the Malay world. The decorative arts of the traditional Malay mosques consist of the mosques that were entirely made of wood while mosques that were built using stones came after the 18th Century, along with the influence of the Western architecture. Varieties of decorative arts found in traditional Malay mosques emphasise minimalist and religious concepts implicitly. This heritage is not only important as a local heritage but it is also significant in enriching Islamic art in general.

Keywords: Mosque; decoration; art

PENGENALAN

Masjid merupakan 'landmark' atau mercu tanda yang amat ketara di sesebuah penempatan masyarakat Islam. Islam ialah agama yang diturunkan oleh Allah swt melalui para pesuruhNya untuk umat manusia seperti yang dinyatakan dalam al-Qur'an "Pada hari ini, Aku telah sempurnakan bagi kamu agama kamu, Aku telah cukupkan nikmat Ku kepada kamu dan Aku telah redha Islam itu menjadi agama kamu..." (al-Qur'an, Al-Maidah 3:3). Di dalam al-Qur'an turut menyatakan Islam sebagai perbuatan menyerah diri kepada Allah seperti yang terkandung dalam maksud ayat ini "Dan ingatlah ketika Tuhannya berfirman kepadanya "Berserah dirilah!" Nabi Ibrahim menjawab "Aku berserah diri (tunduk taat) kepada Tuhan Semesta Alam". (al-Qur'an, Al- Baqarah 2:131)

Dari segi bahasa, secara umumnya masjid ialah sebuah binaan yang digunakan sebagai tempat beribadat oleh penganut agama Islam. Dalam *Encyclopedia of Islam* (1993) masjid dalam bahasa Inggeris dijelaskan seperti berikut: *Mosque, the noun of place from the word sadjada "to prostrate oneself hence" placed where one prostrates oneself (in worship)* iaitu tempat sujud orang Islam ketika bersembahyang. Maksud ini juga mempunyai persamaan bagi perkataan Sepanyol iaitu 'mezquita'. Mezquita merujuk kepada perkataan Arab 'masjid' yang mempunyai maksud yang sama seperti di atas. Perkataan itu diadaptasi dari Sepanyol yang pernah menjadi pusat pemerintahan kerajaan Umayyah dan yang pertama terletak di Eropah. Masjid juga dikenali dengan pelbagai nama di Eropah, umpamanya *mosquēe* (Perancis), *moschee* (German), *moschea* (Itali).

Penelitian terhadap sejarah Islam juga mendapati masjid mula dibina semasa peristiwa Hijrah pada tahun 622 Masihi. Kepentingan masjid dalam Islam boleh dilihat melalui tindakan Rasulullah saw membina masjid di Quba' sebagai tempat bersembahyang semasa dalam perjalanan ke Yathreb (Madinah). Menurut al-Djazairi (2006) Yathreb ialah nama lama bagi Madinah. Selepas peristiwa hijrah, nama Yathreb ditukar kepada Madinat al-nabi (bandar nabi, Madinah). Apabila baginda saw sampai di Madinah baginda saw telah membina sebuah lagi masjid untuk masyarakat Islam di Madinah. Masjid pertama dalam Islam ini digambarkan oleh Jose Pereira (2004) seorang pengkaji dan penulis bidang senibina, seperti "sebuah dewan luas yang tidak tinggi dan mempunyai tiga ruang yang dibahagikan oleh 85 baris tiang setiap satunya. Ia juga mempunyai arah kiblat yang menunjukkan arah Mekah".

Dalam bidang senibina Islam timbul persoalan tentang masjid mana yang pertama dibina dalam Islam. Para penyelidik mempunyai dua pendapat. Pendapat pertama meletakkan masjid Quba' sebagai masjid pertama kerana Rasulullah telah mendirikan binaan ringkas sebagai asas masjid serta solat bersama Sayidina Abu Bakar as Siddiq semasa dalam perjalanan ke Madinah sewaktu peristiwa Hijrah. Masjid ini dibina dengan menggunakan batang kurma sebagai tiang dan pelepah kurma sebagai atap.

Pendapat yang kedua ialah Masjid Nabi atau Masjid al-Nabawi adalah masjid yang pertama dalam Islam kerana di situlah Rasulullah saw telah menggunakan masjid sebagai tempat beribadat, menyebarkan Islam, menguruskan pentadbiran negara, dan juga merupakan pusat aktiviti negara serta ekonomi Madinah pada masa itu.

Di zaman awal penyebaran agama Islam dan peluasan empayar Islam, masjid hanya dibina ringkas dan kadangkala berasal dari rumah ibadat agama Kristian seperti di Armenia, Sepanyol dan Sicily (Pereira 2004). Sebagai contoh, dalam abad ke-10 M, selepas penaklukan Saragosa di Sepanyol, bangunan gereja yang telah dibina di bawah pemerintahan empayar Byzantine telah dibahagikan kepada umat Islam dan penganut Kristian untuk dijadikan tempat beribadat atau masjid bagi umat Islam. (al-Djazairi 2006). Ini kerana kawasan ini merupakan bekas kawasan jajahan empayar Rom dan Byzantine yang menganut agama Kristian orthodox yang sememangnya terkenal dengan senibina yang hebat.

Jika dilihat dari sejarah pembinaan masjid di atas, bangunan masjid yang di bina oleh Rasulullah S.A.W dan para sahabat sebelum Islam berkembang keluar dari Tanah Arab tidak mempunyai hiasan tertentu, tetapi selepas Islam tersebar keluar dari Tanah Arab di zaman para sahabat, hiasan bangunan masjid mula diterima dengan penggunaan bangunan ibadat agama Kristian di Armenia dan Sepanyol yang telah mempunyai hiasan asalnya.

SENI HIAS MASJID

Bidang seni hiasan seni bina Islam telah lama dipelopori oleh pengkaji Barat dan bukan Islam seperti Ernst J. Grube dan Robert Hillenbrand, yang mana kedua-duanya merupakan tokoh dalam kajian kesenian Islam. Kajian mereka banyak membantu pengkaji seni bina yang terkemudian untuk memahami dan melihat seni hiasan binaan Islam dengan lebih mendalam. Seni hiasan masjid yang digambarkan dalam kajian mereka tertumpu kepada beberapa bahagian binaan masjid seperti kubah, ruang sembahyang, dan permukaan bangunan. Ini adalah antara ciri utama seni hiasan masjid yang telah digariskan oleh mereka. Oleh itu, pengkaji ingin menyusuri seni hiasan masjid dalam sejarah Islam serta pandangan Islam dalam perkara ini sewaktu zaman Nabi SAW dan zaman khalifah dan juga empayar Islam sebelum memfokus kepada seni hias masjid di Melaka.

Jika seni bina awal masjid Masjid Nabawi yang diterangkan oleh Jose Pereira (2004) di awal tadi dijadikan rujukan, maka tiada seni hiasan yang terdapat di dalam masjid yang kedua terpenting di dalam Islam ini. Pendirian Rasulullah SAW dalam bidang hiasan boleh dilihat melalui beberapa hadis yang mengingatkan umat Islam berkaitan dengan lukisan atau gambar. Hadis pertama ialah hadis yang digunakan oleh Yusuf al-Qardawi, seorang pemikir Islam di Universiti al-Azhar, iaitu “Sesungguhnya orang yang paling berat siksaannya nanti di hari kiamat ialah orang-orang yang menggambar”. Menurut beliau, hadis ini dikhususkan bagi gambar atau lukisan yang dikuduskan (disucikan) oleh pemiliknya secara keagamaan atau diagung-agungkan secara keduniaan.

Sebuah lagi hadis ialah mengenai hiasan masjid yang digunakan di dalam *Encyclopedia of Islam* (1993). Ia merupakan pesanan Rasulullah SAW kepada sahabat-sahabatnya mengenai binaan masjid selepas kewafatan baginda seperti berikut: Rasulullah SAW bersabda: “Akan datang satu masa di mana umatku akan membincangkan antara sama lain mengenai kecantikan masjid mereka, kemudian melawatiya tetapi sekali sekala.”. Nabi SAW tidak menjelaskan lebih lanjut mengenai maksud kecantikan di dalam hadis di atas. Selalunya kecantikan bagi sesebuah seni bina masjid terletak pada reka bentuk, saiz, hiasan, warna dan persekitaran bangunan. Hiasan pula boleh dikembangkan lagi kepada gaya, motif dan bahan hiasan.

Berdasarkan hadis di atas, Nabi SAW juga tidak melarang dan tidak pula menggalakkan kerja menghias masjid tetapi dalam hadis pertama seperti yang digunakan oleh Yusuf al-Qardawi, Baginda SAW mengingatkan tentang balasan yang akan diterima oleh seseorang yang membuat gambar untuk tujuan menyekutukan Allah SWT.

Selepas kewafatan Rasulullah SAW, bermulalah zaman pemerintahan para sahabat baginda yang dikenali sebagai zaman khalifah ar-Rasyidin. Zaman khalifah ar-Rasyidin ialah zaman pemerintahan Saidina Abu Bakar ra, Saidina Umar ra, Saidina Uthman ra dan Saidina Ali ra. Semasa pemerintahan Saidina Umar al Khattab r.a, Khalifah yang kedua selepas kewafatan Nabi, beliau telah menjalankan kerja – kerja bagi membesarkan masjid Nabawi, beliau telah dilaporkan mengingatkan

umat Islam mengenai kerja – kerja penambahan binaan masjid seperti berikut: “*Give the people shelter from the rain, but take care not to make them red or yellow lest you lead the people to astray.*” (Encyclopedia of Islam 1993).

Apa yang dimaksudkan oleh Saidina Umar ialah sebarang penambahan atau pun kerja naik taraf kawasan *zulla* (*kawasan teduh*) adalah diharuskan hanya atas 87^{ea} rah yang kukuh sahaja dan beliau juga mengingatkan supaya tidak menggunakan warna merah dan kuning. Di dalam riwayat itu juga, boleh dilihat bahawa Islam amat menitik beratkan kepada umatnya supaya setiap kerja yang dilakukan perlulah mempunyai 87^{ea} rah yang kukuh dan berasas serta elakkan dari pembaziran dengan kerja-kerja penambahan yang tidak digunakan atau diperlukan yang akhirnya akan menjadi sia-sia.

Mengenai warna pula terdapat satu kisah yang berlaku semasa zaman Rasulullah SAW. Imam al-Ghazali meriwayatkan pada suatu hari seorang lelaki yang telah mewarnakan badannya dengan warna kuning telah datang menemui Nabi SAW. Setelah lelaki tersebut beredar, Nabi saw bersabda kepada para sahabat “Jika lelaki tadi tidak memakai warna kuning itu lebih baik buatnya”. Mungkin dari peristiwa ini, para sahabat baginda telah mengetahui bahawa baginda tidak menyukai warna kuning.

Setelah tiada rekod yang mencatatkan mengenai hiasan masjid pada zaman Nabi S.A.W dan zaman khalifah ar-Rasyidin, berlainan pula dengan zaman dinasti Islam. Pada zaman pemerintahan kerajaan Umayyah dibawah khalifah Al Malik dan puteranya Al Walid I pula kerja-kerja pengubahsuaian Masjid Nabawi di Madinah telah dijalankan. Ia telah dibesarkan dan ditambah dengan dewan solat yang bertiang berserta dengan sentuhan unsur-unsur kesenian negara-negara yang mempunyai tahap ketamadunan yang tinggi. Sesebuah tamadun tinggi mempunyai masyarakat manusia yang dicirikan oleh atau didasarkan pada taraf kemajuan serta perkembangan pemikiran (87^{ea} ra, budaya, politik dan lain-lain) yang tinggi. Selepas itu banyak lagi masjid-masjid yang telah dibina berserta dengan sentuhan kesenian yang tinggi berasaskan kepada garis panduan yang telah diberikan dalam Islam iaitu tiada bentuk figura atau makhluk bernyawa dalam hiasan.

Semasa zaman awal pemerintahan Dinasti Abbasiyah, Ibn Abbas ra berpendapat masjid yang di bina pada masa itu pula haruslah 87^{ea} rah⁸⁷ dengan bangunan tempat beribadat agama lain bagi menunjukkan keagungan dan kehebatan agama Islam. Pandangan beliau yang dinyatakan di dalam Sahih al-Bukhari ialah seperti berikut “kamu sepatutnya menghiasinya (majid-masjid) dengan emas seperti yang dilakukan oleh orang Yahudi dan Nasrani”.

Setiap ragam hias yang digunakan perlu menepati dan tidak bertentangan dengan garis panduan yang ditetapkan oleh Islam seperti motif yang tidak berbentuk figura makhluk bernyawa ciptaan tuhan. Ini adalah bagi mengEsakan kebesaran Allah swt yang hanya Dialah yang berhak mutlak ke atas makhluknya yang bernyawa dan ini juga bagi mengelakkan akidah atau iman umat Islam tertumpu kepada gambar atau wajah tertentu. Inilah yang dikenali sebagai kesenian Islam. Menurut imam al-Bukhari di dalam bukunya Tajrid (Esin, 1989) pengharaman bentuk figura adalah berkaitan dengan agama dan mengingati berhala. Selain dari itu, seperti lazimnya Rasulullah menggalakkan kesederhanaan, sama ada di dalam agama dan menilai perbuatan dengan niat sahaja, hendaklah diatasi”.

Emel Esin (1989) pula berpendapat:

Pengharaman bentuk figura seolah-olah tidak dipanjangkan melangkaui lingkungan kesucian seni Islam. Ini diambil dari rekod-rekod, perabot dengan rekaan figura, di dalam rumah-rumah penganut agama Islam yang awal, yang menyatakan bahawa bentuk figura yang dicop atau ditunen adalah dibenarkan. Aishah r.a isteri Rasulullah pernah memiliki alat permainan dalam bentuk seekor kuda yang bersayap, yang beliau simpan di bawah sehelai langsir. Apabila 87^{ea} ra menimbulkan bentuknya (bentuk seekor kuda), beliau berkata ia menyerupai kuda nabi Sulaiman. Rasulullah saw senyum, tanpa berkata apa-apa.

Menurut Titus Burckhardt (1974) pula:

Hubungan di antara kesenian Islam dan al-Qur’an adalah unik ia bukannya dalam bentuk al-Qur’an tetapi ia adalah hakikat, asal kejadian yang tidak mempunyai bentuk, dan lebih

menjurus kepada pengertian tawhid, penyatuan atau gabungan, dengan penglibatan penghayatan;memerlukan unjuran susunan visual sesetengah aspek atau dimensi keesaan Tuhan.

Manakala menurut pengkaji tempatan, Zulkifli Hanafi (2000):

Walaupun Islam menggalakkan umatnya mencipta pelbagai karya seni tetapi penciptaan itu mestilah tidak bercanggah dengan nilai dan 88ea r Islam. Beliau menambah, dalam Islam, keindahan adalah sesuatu yang bersifat ketuhanan seperti yang tercatat dalam hadis Nabi saw “Sesungguhnya Allah itu Maha Indah dan dia suka kepada keindahan.

Oleh yang demikian, kebanyakan hiasan yang digunakan adalah berasaskan keindahan ciptaan Allah swt yang terdiri daripada benda tidak bernyawa seperti motif flora, bulan dan bintang, dan hiasan lain yang dilahirkan dalam bentuk geometri dan yang paling unik ialah ayat-ayat Al-Quran dalam hiasan bentuk seni kaligrafi yang indah. Di alam Melayu kebanyakan motif atau corak yang digunakan dalam seni hiasan bukan hanya sekadar hiasan semata-mata tetapi mempunyai maksud yang tersirat dan yang tersurat yang diilhamkan oleh seniman atau perekanya. Ini adalah bagi memastikan bahawa hasil seni hiasan itu tidak menjadi satu pembaziran idea, masa dan tenaga.

Reka bentuk dan ragam hiasan yang indah dan bersesuaian dapat menjadikan masjid sebagai tempat yang paling sesuai untuk merenungkan kebesaran Allah swt dan mencari ketenangan jiwa dan fikiran. Peranan masjid yang tidak terhad kepada ibadah solat sahaja, telah mendorong umat Islam menjadikan masjid sebagai tempat luahan kreativiti dalam bidang seni, menzahirkan kemahiran dan meluahkan rasa kecintaan kepada agama Islam yang dianuti.

SEJARAH KEDATANGAN ISLAM DAN SEJARAH SENI HIASAN MASJID DI ALAM MELAYU

Kedatangan agama Islam ke alam Melayu mempunyai pelbagai teori yang masih lagi menjadi kajian ahli – ahli sejarah. Kesemua teori yang diberi merujuk kepada bukti – bukti daripada catatan sejarah terdiri daripada sumber bertulis dan hasil penemuan artifak seperti batu bersurat dan makam serta melalui kerja – kerja gali cari arkeologi telah membantu dalam memberikan gambaran tentang kedatangan Islam melalui kawasan-kawasan yang telah pun menerima Islam lebih awal dari alam Melayu seperti China, India dan juga Asia Tengah. Selain teori dari mana agama Islam sampai ke alam Melayu, kawasan pertama yang menerima Islam di alam Melayu juga turut menjadi persoalan.

Menurut Ibn Batutta (Ismail 2004), semasa beliau singgah di Pasai pada abad ke 13, kerajaan Islam telah pun wujud di bawah pentadbiran Sultan Malikul Salih. Beliau juga menggambarkan baginda sebagai seorang sultan yang warak dan mencintai ilmu agama. Sebuah masjid juga telah didirikan pada masa itu bagi penganut agama Islam di Pasai yang digunakan untuk menunaikan solat fardhu seperti solat Jumaat yang disertai oleh Sultan Malikul Salih.

Selain daripada Ibn Batutta, seorang lagi penjelajah iaitu Marco Polo juga turut mengesahkan bahawa Islam telah pun berada di sebuah kawasan yang dikenali sebagai Ferlak pada tahun 1292. Manakala menurut pengkaji sejarah tempatan Syed Muhammad Naquib al-Attas (1969) Islam sampai ke alam Melayu melalui China seperti berikut:

Selepas orang-orang Islam membina sebuah penempatan yang besar di Canton, (semenjak tahun pertama Hijrah atau abad ke 7 Masihi, mereka bebas melakukan ibadah dan melaksanakan undang-undang mereka, ia adalah sesuatu yang mudah untuk mengatakan bahawa mereka meneruskan perkara-perkara tersebut di penempatan baru mereka di Kedah dan Palembang, selepas mereka berhijrah dari Canton. Penghijrahan ini boleh menjadi petunjuk utama kedatangan Islam ke Kepulauan Melayu.

Di samping itu juga ada beberapa orang pengkaji tempatan yang meletakkan TimurTengah sebagai tempat asal agama Islam yang disebarkan ke alam Melayu melalui

beberapa bukti penemuan batu nisan bertulisan kaligrafi Arab (Kamal 2005) yang bertarikh seperti di bawah:

- i. Batu nisan Syeikh Abdul Qadir ibn Husin Syah Alam bertarikh 910 M /290 H di Kedah.
- ii. Batu nisan seorang puteri Sultan Abdul Majid ibn Mohamad Syah bertarikh 1048 M / 440 H di Brunei.
- iii. Batu nisan bertarikh 1039 M / 431 H di Pekan, Pahang.
- iv. Batu nisan Fatimah binti Maimun bertarikh 1082 M / 475 H di Grisek.

Dalam hal seni bina pula, kebanyakan pengkaji berpendapat bahawa contoh seni bina masjid yang terawal adalah merujuk kepada Masjid Demak yang terletak di Jawa, Indonesia. Masjid ini didirikan oleh pemerintah kerajaan Demak. Abdul Halim Nasir (2004) ada merekodkan di dalam buku beliau bahawa terdapat dua pendapat mengenai bila masjid ini didirikan iaitu yang pertama ialah pada tahun 1466 yang berdasarkan kepada Chandrasangkala (tahun Jawa yang dikira mengikut peredaran bulan mengelilingi bumi seperti sistem pengiraan tahun hijrah [Kalendar Islam]) yang terdapat di masjid itu. Manakala yang kedua ialah pada tahun 1401 menurut Solichin Salam (Halim 2004) masjid ini dibina dengan atap 89ea rah tiga tingkat, mempunyai mahkota atap, serta ruang sembahyang yang dipisahkan oleh dinding dengan kawasan serambi.

Bagaimanapun menurut seorang lagi pengkaji dalam bidang seni bina iaitu Tajuddin Mohamad Rasdi & Alice (2003) Masjid Kampung Laut adalah masjid yang tua di alam Melayu. Beliau merujuk kepada teori yang dicetuskan oleh Abdul Rahman Al-Muhamadi yang membuat kesimpulan tersebut berdasarkan kepada sumber lisan dari penduduk tempatan di samping kajian beliau yang mendapati bahawa Masjid Kampung Laut telah dibina lima ratus tahun dahulu oleh sekumpulan pendakwah dari Jawa yang dalam perjalanan pulang dari China. Mereka telah singgah di Kelantan dan membina Masjid Kampung Laut dahulu sebelum dua buah lagi Masjid di Jawa Timur yang mana salah sebuahnya ialah Masjid Demak. Bagaimanapun teori ini amat jarang digunakan oleh pengkaji lain mungkin disebabkan oleh kekurangan sumber bertulis yang bertarikh yang boleh mengukuhkan teori beliau. Tajuddin menggunakan teori ini berdasarkan kepada seni bina masjid yang mempunyai persamaan di antara kedua-duanya seperti atap tumpang tiga tingkat yang digunakan di masjid-masjid berkenaan. Kemungkinan yang boleh diketengahkan ialah kumpulan pendakwah tersebut berkemungkinan adalah sekumpulan pedagang bukan Islam yang pergi ke Canton, China untuk berdagang. Selepas memeluk Islam, mereka pulang semula ke Jawa. Dalam perjalanan pulang, mereka singgah di Kelantan dan menyebarkan agama Islam dan membina masjid di sana sebelum meneruskan perjalanan ke Jawa.

Bagi Mastor Surat (2007), seni bina masjid Nusantara adalah sederhana dan tidak seperti seni bina masjid negara Islam yang lain. Nusantara yang pernah mempunyai seni bina yang hebat dan hasil kerja yang halus seperti Candi Borobudur dan Candi Prambanan di Tanah Jawa dan Candi Lembah Bujang di Semenanjung Tanah Melayu dikatakan telah lenyap disebabkan oleh peperangan dan perebutan kuasa. Dua perkara ini telah menyebabkan keghairahan untuk mencipta telah hilang dalam masyarakat Melayu serta menyebabkan masyarakat Melayu kembali menggunakan kayu bahan yang digunakan dalam zaman prasejarah. Beliau juga mendapati, perkembangan masjid di Nusantara terutamanya masjid tua di Indonesia telah mengambil beberapa contoh binaan terdahulu dari India seperti di Gujerat dan Kashmir, dari Teluk Malabar dan juga dari Indonesia sendiri.

SENI RAGAM HIAS MASJID ALAM MELAYU

Seni ragam hias masjid boleh dibahagikan kepada dua bahagian iaitu bahagian luar dan bahagian dalam bangunan. Di bahagian luar, seni ragam hias boleh ditemui di bahagian atap terutamanya di bahagian mahkota atap, di bahagian hujung rabung atap, tingkap, pintu dan juga pintu pagar jika ada. Manakala di bahagian dalam pula, tumpuan hiasan ialah di bahagian dewan sembahyang yang merupakan ruang utama masjid.

Dari segi seni hiasan pula, *Encyclopedia of Islam* (1993) ada mencatatkan seni hiasan dalaman sebuah masjid yang dibina di Jawa, Indonesia seperti berikut:

Rekaan boleh dijelaskan sebagai sebuah dewan yang tertutup, yang mana kadangkala mempunyai tiang-tiang, dengan warna yang tidak terang, menggambarkan kesederhanaan yang menjadi ciri masjid di Jawa. Tidak terdapat gambar manusia atau haiwan di atas dinding, hanya terdapat nama-nama yang mulia dan beberapa ayat keagamaan dalam bahasa Arab seperti kalimah syahadah dan hadis di mana pembina masjid dimuliakan Allah telah membina sebuah kediaman di dalam syurga untuk sesiapa yang membina masjid kerana Allah. Oleh kerana lantai masjid perlu dibersihkan, ia terdiri daripada simen, jubin, atau marmar. Warna lantai yang kelabu kadang kala di selangi dengan baris-baris jubin berwarna merah, yang menunjukkan barisan saff orang-orang yang beriman ketika bersembahyang. Tikar-tikar selalu dibentangkan di atas lantai. Di dalam masjid yang tidak dibina menghala ke arah kiblat, tikar-tikar ini diletakkan menghala ke arah kiblat.

Hiasan tidak semestinya mempunyai ukiran sesuatu bentuk, Hiasan boleh juga dihasilkan daripada susunan bahan yang digunakan seperti anyaman kelarai daripada buluh yang digunakan dalam pembinaan sebuah masjid di Negeri Perak. Masjid yang dikenali sebagai Masjid Ihsaniyah Iskandariah yang terletak di Padang Rengas, Kuala Kangsar Perak. Masjid ini dibina pada tahun 1936 oleh Al-Marhum Paduka Seri Sultan Iskandar Shah, Sultan Perak yang ke-30.

Rajah 1: Hiasan anyaman kelarai Bahagian luar Masjid Ihsaniyah Iskandariah, di Negeri Perak.
Sumber: <https://www.heritage.gov.my/masjid-ihsonian-iskandariah-kampung-kuala-dal-perak.html>

Susunan anyaman kelarai yang dibuat pada bahagian dinding luar masjid ini menjalankan dua fungsi iaitu sebagai dinding dan juga hiasan kepada binaan masjid dua tingkat ini (Rajah 1). Pada hari ini dinding kelarai yang digunakan telah diwarnakan dengan warna kuning yang dapat menyerlahkan lagi anyaman kelarai sebagai hiasan luar bangunan masjid ini. Selain daripada anyaman kelarai, masjid ini mempunyai ukiran kayu di bahagian tingkap

Kebiasaannya, masjid tradisional utama di Semenanjung Malaysia mempunyai hiasan yang diukir di atas kayu. Kayu merupakan bahan pembinaan utama yang kerap digunakan di alam Melayu dan selalunya digunakan secara keseluruhan dalam pembinaan masjid dan hiasan masjid seperti mahkota atap, buah buton, hiasan pintu dan tingkap. Tiga buah masjid tua di Melaka mempunyai hiasan di atas berbagai-bagai medium yang menghiasi bahagian dalam dan luar bangunan masjid. Setiap hiasan mempunyai gaya, warna dan motif yang tersendiri. Jenis medium ialah jubin berwarna dan berglis, kayu, kaca berwarna dan logam. (Ros Mahwati, 2009).

Dalam satu laporan yang ditulis oleh Thomas John Newbold mengenai negeri-negeri Selat yang terdiri daripada Melaka, Singapura dan Pulau Pinang, beliau telah memberi gambaran tentang seni bina masjid yang terletak di Naning. Di antara tahun 1832-1835, beliau merekodkan terdapat dua buah masjid besar di bandar Melaka (Newbold 1971) dan 16 buah masjid di Naning. Beliau juga memberikan gambaran yang jelas tentang senibina masjid-masjid tersebut seperti berikut:

The mosques are repaired at the public expense, and generally situated apart from any house, on small insular knolls, in the midst of sawah. They are conical shaped buildings of wood, raised on wood pillars, with ornaments of the same material, like the wings of birds, at the eight corners of the two roofs, that cover the buildings, much in manner and shape of the "flies" of

a tent. The inner part consists of one spacious room, kept extremely clean, with a wooden mimbar, or pulpit, at one end.

Dalam catatan di atas boleh didapati dengan jelas bahawa masjid di dalam daerah di Melaka telah mempunyai seni hiasan yang diperbuat daripada kayu. Ia di gambarkan seperti sayap burung di keempat-empat penjuru atap masjid yang mempunyai 2 tingkat atau 3 tingkat (Rajah 2).

Rajah 2: Hiasan Mahkota Atap dan hiasan hujung rabung Masjid Tengkerah, Melaka

Sumber: Koleksi Penulis

Manakala hiasan masjid di Pantai Timur pula menggunakan bahan binaan yang sepenuhnya daripada kayu seperti yang dapat dilihat pada seni bina Masjid Kampung Tuan di Terengganu dan Masjid Kampung Laut di Kelantan. Masjid Kampung Tuan dibina pada tahun 1830 di pinggir Sungai Limbong, Terengganu (Rajah 3) manakala Masjid Kampung Laut dibina pada sekitar tahun 1730 an di Kampung Laut, Kelantan (Rajah 4).

Kedua-dua buah masjid ini merupakan masjid yang dibina sepenuhnya dengan bahan binaan daripada kayu kayan jenis keras. Seperti masjid di negeri Melaka, masjid di Pantai Timur juga mempunyai hiasan Mahkota Atap yang turut dikenali sebagai Buah Buton atau Tunjuk Langit di kalangan masyarakat setempat. Susunan kayu di bahagian dindingnya membentuk ruang-ruang tersendiri yang secara tidak langsung memberikan ilusi hiasan kepada permukaan dinding bangunan yang dibina.

Rajah 3: Masjid Kampung Tuan, Sungai Limbong, Terengganu

Sumber: Wikipedia

Rajah 4: Masjid Kampung Laut, Kelantan

Sumber: Wikipedia

KESIMPULAN

Masjid merupakan seni bina yang penting dalam komuniti masyarakat Islam kerana ia mempunyai fungsi dari sesi agama dan sosial dalam masyarakat. Oleh yang demikian itu, pembinaan masjid sering diberikan perhatian yang lebih bagi memastikan ia mampu untuk menjalankan kedua-dua fungsi atau peranan besar yang diberikan kepadanya sebagai sebuah tempat tarikan untuk masyarakat Islam melaksanakan ibadah yang wajib dan yang sunat. Keindahan adalah abstrak dan pendekatan masyarakat Melayu yang minima dari segi hiasan dan warna tetapi tetap mempunyai sentuhan hiasan yang sangat minima tetapi indah dan mampu menjadikan bangunan seni bina masjid tempatan sebagai satu mercu tanda penempatan masyarakat Islam di sesebuah kawasan. Seni bina masjid tradisional alam Melayu menggunakan pelbagai bahan tempatan seperti kayu, buluh dan batu merah yang mudah ditemui di sekitar kawasan alam Melayu. Keindahan yang minima ini merupakan satu kesinambungan warisan seni bina masjid dunia Islam yang disumbangkan oleh para pembina masjid di alam Melayu.

RUJUKAN

- Abdul Halim Nasir. 2004. *Mosque architecture in the Malay World*. Terj. Omar Salahuddin Abdullah. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Al-Djazairi, S.E. 2006. *A short history of Islam – From pre-Islamic times to the colonial period*. Manchester: The Institute of Islamic History.
- Encyclopedia of Islam*. 1993. Leiden: E.J Brill.
- Emel Esin. 1987. *Art and the Islamic World*. IV/4. London.
- Ismail Haji Ibrahim (pnyt). 2004. *Pelayaran Ibn Batuttah*. Kuala Lumpur: IKIM.
- Mastor Surat. 2007. *Pembangunan tipologi masjid tradisional Melayu nusantara*. Tesis Sarjana. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mohamad Tajuddin Mohamad Rasdi & Alice Sabrina Ismail (pnyt.). 2003. *Traditional Muslim Architecture in Malaysia* (Vol II). Johor: KALAM.
- Newbold. 1971. *Straits settlement in the straits of Malacca*, Vol. 1 (reprint). Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Pereira, Jose. 2004. *The sacred architecture of Islam*. New Delhi: Aryan Books International.
- Ros Mahwati Ahmad Zakaria. 2009. *Motif hiasan tiga buah masjid tua abad ke-18 di Melaka*. Tesis Sarjana. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Syed Muhammad Naguib al-Attas. 1969. *Preliminary statements on a general theory of the Islamization of the Malay-Indonesia archipelago*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka.
- Titus Burckhardt. 1974. *Art of Islam: Language and Meaning*. World Wisdom, Inc.
- Zulkifli Hanafi. 2000. *Pola-pola hiasan di dalam bangunan tradisional Melayu*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustak